

ULÛMU'L-KUR'N HAKKINDA DÜŞÜNCELER*

Msid b. Süleyman b. NSİR**

ev.: Ahmet KÜÇÜK***

Ulûmu'l-Kur'ân, henüz olgunlamamı ilimlerden biridir ve hl üzerinde dnlmeye, ilaveler yapilmaya, eleştiri ve incelemeye ihtiyaç duymaktadır. Bu verimli seride, Allah nasip ederse konuyla ilgili çeşitli öneriler gündeme getireceğim. Bunlar, belirli bir düzen içerisinde olmayan dağınık konular eklinindedir. Yazmaya vakit/imkn bulabildiğim kadarıyla meselelere değineceğim. Doğrusu öteden beri Sytt'nin *tkn*'indeki tasnife uyarak onun gündeme getirdiği her bir konuyu özetlemeyi ve o mesele üzerinde kimi zaman konuyu tamamlama, kimi zaman ilave açıklamalarda bulunma, kimi zaman da eleştiri adına bildiğim ne varsa onları sıralamayı temenni etmekteydim; ancak Ŗu an benim için bu, vakit ayıramayacağım kadar uzun bir zaman alacaktır. Allah Teala'nın, bu ii ileride bana mümkün kılmasını dilerim. Kuşkusuz O, duaları iiten ve onlara icabet edendir.

Bu konular hakkında konuşmadan önce bu ilimde yeniden gözden geçirilmesine en çok ihtiyaç duyulan Ŗu hususları zikredeceğim:

1. Bu ilimde eserler kaleme alınmasının diğer ilimlerde kaleme alınan eserlerden etkilenmesinin incelenmesi.

2. Selefin söz ve yorumlarındaki konularla ilgili örnekler üzerinde istikr etmek/parçalardan hareketle bütüne ulaşmak suretiyle ıstılahlarının incelenmesi noktasında bu ilmin bir yenilenmeye ihtiyaç duyması.

3. Seleften nakledilen metinlere dair konulu tarzda fihristler (kef) hazırlanması... Öyle ki bu fihristlerde, selefin sözlerinde ifadesini bulan tüm cz'iyt, onların metinlerinde yer alan spesifik, cüz'i konulara uygun olarak kendisine yer bulacaktır. Bu alıma -eğer tamamlanacak olursa- son derece isabetli olur ve Ulûmu'l-Kur'ân sahasında araştırma yapacaklara pek çok faydalar sağlar.

* 17.03.1424 tarihinde neşredilen yazı, Msid b. Süleyman b. Nsir et-Tayyâr'ın, *el-Maklt fi Ulmi'l-Kur'ân ve Usûli't-Tefsîr* adlı kitabının (Dâru'l-Muhaddis, Riyad, 1425H.), 21-32. sayfalarının tercümesidir. Metnin tercüme ve tashih sürecinde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Fethi Ahmet Polat beyefendiye Ŗukran borçluyum.

** Doç. Dr. Msid b. Süleyman b. Nsir et-Tayyâr, Kral Suud niversitesi đretmenler Fakültesi, Kur'n Araştırmaları Bölümü, Riyad.

*** Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ahku@selcuk.edu.tr

Bu dizide ele alacağım konularda birinci ve ikinci maddeyle ilgili örnekler vereceğim; ancak üçüncü maddeyle ilgili, sadece bir fikir vermesi açısından şu misali zikredeceğim -çünkü bu madde, ele aldığımız konular çerçevesine girmemektedir:-

Buhârî, Abdullah b. Mesud'dan şöyle rivâyet etmektedir: "*İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar* (En'âm 6/82)... âyeti indiğinde dedik ki: 'Ya Resulallah, hangimiz kendisine zulmetmiyor ki?' (Resulullah) Şöyle cevap verdi: 'Âyet sizin dediğiniz gibi değildir.' Aksine âyet, '*İmanlarına zulüm, yani şirk karıştırmayanlar*' anlamındadır. Veya siz Lokman'ın oğluna söylediği '*Evladım, Allah'a şirk koşma! Kuşkusuz şirk, büyük bir zulümdür* (Lokman 31/13)!' sözünü hiç mi duymadınız?"

Bu rivâyetteki hususlar şu faydalı başlıklar altında maddelenebilir:

1. Kur'ân'da her hangi bir konuyu anlamada ashab-ı kiram için içinden çıkamadığında onu Hz. Peygamber'e sorarlardı (Sahâbede tefsir müşkilleri).

2. Ashab-ı kiram manayı anlama noktasında içtihat ederlerdi. Bir konuda için içinden çıkamadıklarında Hz. Peygamber'e sorarlardı. Hz. Peygamber onları böyle davranmaktan menetmemişti; aksine onları âyetin anlamına yönlendirmişti (Hz. Peygamber döneminde ashabın tefsirde içtihadı).

3. Ashap, dil konusunda bilgi sahibi oldukları anlamlara müracaat etmekteydiler. Örneğin, 'zulüm' lafzını kendi bildikleri anlama hamletmişlerdi (Sahâbenin Arap dilindeki anlamları kullanması).

4. 'Zulüm' lafzını umumi anlamıyla manalandırmışlardır. Bu da onların, Kur'ân lafızlarını umumi anlamlarda anladıklarını gösterir (Sahâbede lafızların umumi anlamlarıyla anlaşılması).

5. Hz. Peygamber, Kur'ân'ı beyan noktasındaki otoritedir (Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı beyanı).

6. Yukarıdaki örnekte Hz. Peygamber'den de nakledildiği gibi Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri sağlam ve doğru bir yöntemdir (Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri).

Allah Teala'dan, söz ve eylemde başarı ve samimiyet niyaz ediyorum.

A-UMUM-HUSUS KONUSU:

Kur'ân araştırmalarında umum-husus konusunda kalem oynatanlar Usûl-i Fıkh dairesinden çıkamamışlardır. Bu alandaki söylemler, istisnalar bir yana, Fıkh usulü kitaplarında var olanların bir tekrarına dönüşmüştür.

Ulûmu'l-Kur'ân'da ele alındığı şekliyle umum-husus meselesinde şu iki konunun öne çıktığı görülebilir:

1. Konu çoğunlukla şer'i hükümler alanıyla ilintilendirilmektedir; oysa bu alan umum konusunun bir cüzünden ibaret olup Kur'ân'daki her umum ifadesi bu şekilde değerlendirilemez.

2. Umum-hususla ilgili mevzuların en az şer'i hükümler kadar diğer alanlarla da ilgili olması -Kur'ân ilimlerinde bu konu incelenirken, birazdan da göreceğiniz gibi, genelde unutilan bir alandır- hiç de az rastlanan bir durum değildir.

el-İtkân'da Umum-Husus Bahsinin Bir Özeti:

Süyûtî bu konuya, Ulûmu'l-Kur'ân çeşitlerinin 45. nev'i olarak temas etmiş ve âmm'in tarifi umum lafızlarla siyğalar ve umurun kısımlarını (umumu üzere anlaşılması gereken âmm, kendisinden husus kastedilen âmm ve tahsis edilen âmm) şeklinde açıklamıştır. Bunlardan son iki kısım arasında altı fark olduğunu zikretmiş, ardından el-âmm el-muttasılın muhassisi ile el-âmm el-munfasılın muhassisini beyan etmiş, bir fasılda Kur'ân'ın sünnet ile tahsis edilmesini ele almış ve umum-husus konusuyla ilgili beş farklı meseleye işaret etmiştir.

Burada ele aldığı umum-husus çeşitlerinin tamamı Fıkıh usulü kitaplarındandır. Dr. Hâzim Said Haydar, *Ulûmu'l-Kur'ân beyne'l-Burhân ve'l-İtkân* adlı faydalı çalışmasında bu hususa işaret etmekte ve şöyle demektedir: "Bu çeşitlerin Fıkıh usulü ile çok yakından ilişkisi vardır; çünkü usul kitapları içerisinde bu meseleleri ele almayan bir kitap hemen hemen hiç yoktur. Bu sebeple Süyûtî, konuyu, kitaplarının isimlerini zikretmeksizin yalnızca müelliflerine işaret ederek İmamı'l-Harameyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkıh*, Gazâlî'nin *el-Mustasfâ*, Sübkî'nin *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc* adlı eserlerinden nakletmektedir."¹

Aşağıda kaydettiklerimiz de -bu konuda yazılmış Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinden ele alınmamış- umum konusuyla alakalı bahislerdendir:

1. Mesele: Kur'ân'da zikredilen şer'î hükümler umumu üzere anlaşılmalıdır; buna haberler de dâhildir.

Şer'î hükümlerle ilgili olarak Taberî (ö. 310) şunları kaydetmiştir: "Selefi, Allah Teala'nın kitabında yahut nebisinin dilinde emir ya da nehiy suretiyle beyan ettiği hükümlerinin batın-husus üzere değil, zahir-umum üzerine anlaşılması gerektiği kanaatindeydi." Bakara suresindeki inek kıssasıyla ilgili mülahazalarında da şu ifadeler yer verir:

"Sahâbe, tâbiün ve etbau't-tâbiünden naklettiğimiz, 'Eğer İsrailoğulları sıradan bir inek kesecek olsalardı bu, kâfi gelirdi; fakat onlar işi yokuşa sürdükçe Allah da hükmünü daha zor uygulanır bir hale dönüştürdü' şeklindeki görüşleri, onların, Allah Teala'nın kitabında yahut nebisinin dilinde emir ya da nehiy suretiyle beyan ettiği hükümlerinin batın-husus üzere değil, zahir-umum üzerine anlaşılması gerektiği kanaatinde olduklarının en açık göstergesidir. Bu durum (elbette) Kur'ân ya da sünnetten, umum ifadeyi tahsis eden herhangi bir zahir delilin olmadığı durumlar için geçerlidir. Eğer ilahi hükmün zahiri tarafından umum olarak ifade edilen hükmün bir kısmı, bu zahir beyanın aksine bir hüküm ile tahsis edilirse o zaman tahsis edilen bu anlam, söz konusu âyetin özellikle bu cinsi umum manada ifade eden hükmünden çıkmış olur; ancak âyetin kalan kısmı, *er-Risâle min Latîfi'l-Kavl fî'l-Beyâni an Usûli'l-Ahkâm* adlı kitabımızın umum-husus bölümünde açıkladığımız gibi, umumu üzere kalır. [Selefin mezkûr görüşleri], bu hususta mezheplerinin mezhebimize, görüşlerinin görüşümüze uygun olduğunun en açık göstergesi olduğu gibi "Umum siyakında gelen âyetlerin hükmü herhangi bir şekilde tahsis edilmedikçe umum ifade eder; ancak eğer âyetin herhangi bir kısmı tahsis edilirse o zaman sadece tahsis edilen kısım husus ifade edip âyetin geri kalanı umum ifade etmeye devam eder" diyenlerin görüşünün çürüklüğünün de kanıtıdır".

¹ Haydar, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 428-429.

Mamafih kesmekle emrolundukları ineğin yaşı ve görünümü hakkında İsrailoğullarının Hz. Musa'dan talepte bulunmalarını kınayanlarla ilgili olarak az önce görüşlerini naklettiğimiz selefın tamamı, onların böyle bir talepte bulunmakla hata ettiklerine ve “Allah bir ineği kesmenizi emrediyor” hükmü indiğinde sıradan bir inek kesmiş olsaydılar hem üzerlerindeki farzı eda etmiş olurlar hem de Allah'ın emrine boyun eğmiş olurlardı; çünkü bu emirde İsrailoğulları muayyen bir inek cinsini yahut belirli bir yaştaki ineği kesmekle sorumlu tutulmuş değillerdi” kanaatine sahip olduklarını gösterir. Bununla birlikte sefeye göre, İsrailoğulları Hz. Musa'ya ineğin hangi yaşta olduğunu sorunca Musa da onlara bir açıklama getirmiş ve ineği belirli bir yaş ve cins ile sınırlandırarak bütün inek cinslerinden sadece birini tahsis etmiştir. Dolayısıyla İsrailoğullarının, kendilerine ineğin cinsine dair bir tahsis yapıldıktan sonra ikinci bir talepte bulunmaları tıpkı birinci talepteki hatalı tavırlarına benzemektedir. Aynı şekilde sefey onların üçüncü talepteki durumlarının da birinci ve ikinci talepteki durumları gibi olduğunu düşünmektedirler. Oysa İsrailoğulları daha ilk emirde lafzın zahirine ittiba etmeli ve [ikinci bir talepte bulunmayarak] kendisine inek denmesi uygun olan büyükbaş hayvanlardan birisini kesmeliydiler. Aynı şekilde ikinci durumda da [üçüncü bir talepte bulunmayıp] yaşlı ya da körpe olmayan orta karar bir ineği kesmeliydiler. Hülâsa sefey, ikinci durumda/emirde muayyen bir ineğin belirlenmesiyle, İsrailoğullarına emredilen hükmün, zahir bir emirden özel bir emre dönüştüğü (yani tahsis edildiği) kanaatinde değildir. Selefıten nakledilen rivâyetlerden -ve bir de Hz. Peygamber'den onları onaylayan tarzındaki rivâyetten²- anlaşıldığı kadarıyla onların bu konu üzerinde icma etmiş olmaları, umum-husus konusundaki görüşümüzün doğruluğuna, Allah Teala'nın kitabında emir ya da nehiy suretiyle beyan ettiği hükümlerin, kendisine itaat edilmesi zorunlu olan bir tahsis olmadıkça umum üzerine anlaşılması gerektiğine ve bu âyetten herhangi bir kısım tahsis edilirse, tahsis edilen bu kısmın, âyetin zahir-umum hükmünün dışında bir hüküm olarak kalacağına, âyetin kalan kısmınınsa yine zahir-umum bir hüküm olarak kalmaya devam edeceğine en açık delil olup bu hususta söylediklerimizin doğruluğunu destekleyen bir unsur ve konuyla ilgili bizim görüşümüze muhalif olanların sözlerinin yanlışlığını gösteren objektif bir tanıklıktır. Cehaleti diz boyu ve şaşkınlığı da son derece fazla olan bazıları, İsrailoğullarının Hz. Musa'dan bu talepte bulunmalarını, söz konusu âyette kesilmesi emredilen inekle kastedilenin -tıpkı Musa'nın esasının tahsis edilmesi gibi- muayyen bir inek olduğu zannına kapılmalarına bağlar. Güya bu sebeple İsrailoğulları Musa'dan, kesilmesi emredilen ineği onlara tam olarak tasvir etmesini istemişlerdir. Doğrusu bu cahil, eğer bu söz üzerinde biraz düşünse ne kadar zorlama bir görüş ifade ettiğini hemen anlar; çünkü bu cahil, Yahudilerin, dinlerine bağlı olmaları sebebiyle nebilerinden böyle bir talepte bulunmuş olmalarını büyük bir kabahat olarak görmekte, ardından, Yahudilere, beğenmedikleri bu emirden çok daha zor bir emrin gönderildiğini söylemektedir. Bu sözün sahibi, Allah Teala'nın,

² “Sizin için terk ettiğim hususları siz de bir kenara bırakın. Sizden öncekilerin helak edilmesi, lüzumsuz soru sormaları ve peygamberleriyle tartışıp durmaları sebebiyledir. Size bir şeyi emrettiğimde onu yerine getirin; bir şeyden de nehyettiğimde gücünüz yettiğince ondan uzak durun”, bk. Taberî, Ebû Cafer İbn Ceñir Muhammed b. Ceñir b. Yezîd (310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), I-XXIV, müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000, I, 389.

İsrailoğullarını bir farz ya da taabbudî bir emir ile sorumlu tutabileceğini, ancak onlardan bir talep gelmedikçe bu farz ya da taabbudî emir konusunda onlara herhangi bir açıklamada bulunulmayabileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla, Allah'a nispeti mümkün olmayan şeyleri nispet etmekte, delilere dahi yakıştırılamayacak bir cahilliği İsrailoğullarına layık görmekteyiz. Bir anlamda onların, Allah Teala'dan kendilerine farzlar göndermesini talep ettiklerini iddia etmektedirler. Doğrusu şaşkınlığa düşmekten Allah'a sığınır, başarı ve hidâyete erdirmesini O'ndan dileriz!"³

[Âyetlerde geçen] haber ifadeleri de şer'î hükümler gibidir; umumu üzere anlaşılması en doğal durumdur. Bundan olsa gerek, Taberî şu kaideyi vaz'etmiştir: "Haberler, tahsis eden bir unsur bulununcaya kadar umum manaları üzere kalır." Bu kaide, çeşitli görüşlerle ilgili tercihlerinde Taberî'nin en çok dayandığı kaidelerden biridir.

Konuyla ilgili örneklerden birisi "و في السماء رزقكم وما توعدون" *Rızıkınız da size va'dedilen de göktedir* (Zâriyât 51/22)." âyetinde bulunmaktadır. Taberî "وما توعدون" kısmıyla ilgili seleften iki görüş zikreder: İlkine göre, bu ifadeyle kastedilen, hayır ve şerdir; ikincisine göre, burada murat, cennet ve cehennemdir.

Taberî kendi tercihini ise şöyle belirtir: "Bana göre bu iki görüşten doğruya en yakın olanı, Mücahid'in görüşüdür [ilk görüş]; çünkü Allah Teala "وما توعدون" ifadesiyle, bize hayır ve şer adına va'dolunanları umumen ifade etmiş olup bunlara dâhil olan hususlardan herhangi birini tahsis etmemiştir. Dolayısıyla âyet, Allah Teala'nın umum ifadesine uygun olarak umum anlaşılmalıdır."⁴

'Allah Teala'nın haberî ifadelerinde umum ve Taberî'nin tercihleri' konusu, üzerinde çalışılıp mesafe alınabilecek hususlardandır ve aşağıda sıralandığı gibi çok latif faydaları vardır:

Taberî'nin umum ifade olduğuna hükmettikleri haberlerin miktarının bilinmesi

Taberî'ye göre tahsisi zorunlu kılan illetlerin bilinmesi

Taberî'ye göre tahsisi zorunlu kılan illetlerin bir kısmının pratikte uygulanışı v.b.

Fâide: Umum ve mutlak kavramları -tahsis ve takyîd kavramlarının karşıtı olarak- seleften nakledilmiş olmayıp müteahhirûn ulemanın kullanımlarındandır. Aksine seleftin ifadeleri, adeti veçhile, bu kavramlarla herhangi bir sınırlamaya gitmeksizin, âyetten kastedilen manayı ortaya koyacak şekilde gerçekleşmiştir. İnek kıssası özelinde, herhangi bir ineği kesmeleri durumunda âyetteki hükmün icra edilmiş olacağına dair bir birine yakın ifadelerin seleften nakledilmiş olması da bundan kaynaklanır.

2. Mesele: Sebepler, bir hükmün umum anlamını tahsis etmez; aksine, dikkate alınması gereken, lafzın umumiliğidir, sebeplerin hususiliği değil. . .

Bu, usulcüler ve branş sahipleri tarafından ele alınan meşhur bir konudur; ancak pek çok uygulaması tefsir kitaplarında mevcuttur. Bu mevzu, başlı başına

³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 207-209.

⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 420.

bir araştırma konusu olacak niteliktedir. Bu araştırmada söz konusu kaideyle ilgili hususlar ve bunların uygulama alanları incelenebilir ve aynı zamanda “[Naslarda] dikkate alınması gereken husus, sebebin hususiliğidir lafzın umumiliği değil” diyenlerin görüşü, bu görüşe kail olanların kimler olduğu ve tefsirde bu görüş etrafındaki ihtilafların ne tür semereleri olabileceği de tartışılabilir. Tüm bu çalışmalar tefsir kitaplarında var olan uygulamalar çerçevesinde ortaya konabilir.

Taberî, “[Naslarda] dikkate alınması gereken husus, lafzın umumiliğidir” kaidesinin sınırlarını çizen müfessirlerdendir: “... Bununla birlikte bir âyet herhangi bir manayı ifade etmek üzere gelse de hem özel olarak indiği o sebebe bina edilen hükümde hem de o sebebe bağlı olmayan konularda umum ifade eder ve *Kitâbu'l-Beyân an Usûli'l-Ahkâm* adlı kitabımızın⁵ umum-husus bölümünde açıkladığımız üzere umumu içerisine aldığı her konuda hükmü cari olur.”⁶

Bu çerçeveye, selevin nüzul aşamasındaki bir olaya bağlayarak anlamlandırıldığı âyetlerin manaları da dâhildir: Mesela, “Kuşkusuz sen de öleceksin onlar da ölecek. Yine hiç kuşku yok ki Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olmak üzere duruşacaksınız (Zümer 39/30-31)” âyetinin tefsiriyle ilgili haberler böyledir. Bu âyetin, müminlerle kâfirlerin, mazlumlarla zalimlerin duruşması hakkında indiği rivâyet edilmiştir.

İbn Ömer’in şöyle dediği nakledilir: “Bu âyet indiğinde ne anlama geldiğini bilememiştik. Ta ki fitne çıkınca; ‘İşte Rabbinizin birbirimizle hasımlaşacağımızı söylediği şey’ budur demiştik.”

Taberî şu kanaattedir: “Bu görüşler içerisinde doğruya en yakın olanı, âyetin şöyle anlaşılmasıdır: ‘Ya Muhammed, sen kuşkusuz öleceksin. Ey insanlar, sizler de öleceksiniz kuşkusuz. Sonra hepiniz ey insanlar, Allah’ın huzurunda davacı olarak duruşacaksınız; mümininiz, kâfiriniz; hakikat üzere olanınız, batıl üzere olanınız, zaliminiz, mazlunuz... Ta ki her biriniz, daha önce arkadaşı olandan hakkını alıncaya kadar...’

Bu görüşün doğruya en yakın olan görüş olduğunu söyledik; çünkü Allah Teala “Yine hiç kuşku yok ki Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olmak üzere duruşacaksınız (Zümer 39/30-31)” sözünü bütün kullarına hitap eden umum bir ifade ile kullanmıştır. Bu umum ifadeden herhangi bir şeyi de tahsis etmemiştir. Dolayısıyla âyetin hükmü, Allah Teala’nın muradına uygun olarak umumu üzere anlaşılmalıdır.

Kimi zaman bir âyet [özel bir sebebe mebni] bir anlamda iner de bu âyetin hükmüne, söz konusu anlama dâhil edebileceğimiz her hüküm girer.”⁷

Bu kategoriye, ashabın, bazı âyetlerin belirli şahıslar hakkında indiğine dair anlattıkları da girer. Kuşkusuz bu âyetlerin, onların tamamı ya da herhangi biri hakkında inmiş olması şart değildir; tefsir açısından bu gibi durumlarda dikkate alınması gereken husus zikredilen kimselerin bu âyette anlatılan vasıfları taşıyıp

⁵ [Taberî yukarıda nakledilen satırlarda ise bu kitabı *er-Risâle min Latîfi'l-Kavl fi'l-Beyâni an Usûli'l-Ahkâm* şeklinde kaydetmiştir.]

⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 169.

⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 288.

taşımadıklarıdır. “Doğrusu sana buğzedenin kendisidir her hayırdan yoksun olan (Kevser 108/3)” âyetinin yorumu hakkındaki rivâyetler böyledir.

Nakledilenlere bakılırsa burada ‘ebter/soyu kesik olan’la kastedilen el-Âs b. Vâil’dir. Zayıf bir görüşe göre de Ukbe b. Ebî Muayt’tır.

Doğrusu âyetin nüzulünde bu iki şahıstan birisi hedef alınmış olabileceği gibi ikisi aynı anda hedef alınmış da olabilir. Hatta ikisi de kast edilmiş olmayabilir.

Her halükârda bu iki müşrik Hz. Peygamber’e kin besleyen, ona buğzedenlerdendir; Allah Teala’nın kendilerini her türlü hayırdan yoksun bıraktıklarındandır. Allahu a’lem...

Dolayısıyla bu âyet, Kureyş’ten ya da diğer Araplardan tutun kıyamete kadar Hz. Peygamber’e buğzeden herkesi kapsar.

Taberî şöyle diyor: “Bu konuda bana göre doğruya en yakın görüş şu yorumdur: ‘Yüce Allah, esas azınlıkta kalan, zelil kılınan ve soyu kesik olanın Allah elçisine buğzedenler olduğunu haber vermektedir. Bu da -her ne kadar âyet belirli bir şahıs hakkında nazil olmuş ise de- Hz. Peygamber’e buğzeden her insanın niteliği durumundadır.’”⁸

Mülâhaza: Âyetin hangi sebebe binaen indiğinin tahkik etmenin tefsir alanı dışında daha başka ilim dalları içerisinde de faydaları vardır. Belki de esbâb-ı nüzulün incelenmesine ne zaman ihtiyaç duyulacağına dair müstakil bir makale de kaleme alırım. Başarıya ulaştıran yalnızca Allah’tır.

3. Mesele: Selefin tefsir nakillerinde umuma dair örneklemeler (temsil) oldukça fazladır.

Selefin bu tefsir tarzı, Şeyhülislam İbn Teymiyye’nin (ö. 728) Tefsir usulüne dair risalesinde çeşni ihtilafının/farklılığın (ihtilafu tenevvu’) iki nev’i bahsinde de vurguladığı gibi onların en sık başvurdukları bir tefsir uygulamasıdır: “... Çeşni ihtilafı (ihtilâfu nev’) mesabesindeki bu yorumlardan zikrettiğimiz ikisi, bir tezat ihtilafı (ihtilâfu tedâd) gibi vehmedilen, gerçekte ise kimi zaman isim ve sıfatların farklılığı kimi zaman da örneklendirmelerde görülen müsemmanın bazı kısımlarının farklılığı şeklinde ortaya çıkan, bu ümmetin selefinin tefsir tarzıdır.”⁹

Peki, eğer selefin tefsir tarzında umuma dair örneklemelere sıkça rastlanıyorsa Kur’ân ilimlerine dair eserlerin umum-husus bahsinde bu konular nerededir?

Bu meseleyi umum-hususa dair hiçbir eserde göremezsiniz desek yeridir; çünkü bu konu fıkıh usulü eserlerinden seçilmiştir ve Kur’ân ilimlerine dair eserlerde özgün bir incelemesi yapılmamıştır.

Bu meseleyle ilgili cevabı verilmesi gereken iki önemli soru bulunmaktadır:

1. Selefin umum ifadeler özelinde yaptığı örnekleme tarzındaki tefsirlerin bir tahsis değil de örnekleme (temsil) olduğuna nasıl hükmedilebilmektedir?

2. Selefin bu tarz tefsirlerinin bir tahsis değil de temsil olduğunu kabul etmemiz “Haber, onu tahsis eden herhangi bir kayıt söz konusu oluncaya kadar umumu üzeredir” kaidesiyle çelişir mi?

⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 658.

⁹ Takiyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr*, Dâru mektebeti'l-Hayâh, Beyrut, 1980.s. 17.

İlk soruya şu şekilde cevap verebiliriz: Bu hüküm, onların tefsirlerden istikra (tümevarım) yoluyla, bir de müfessirlerin kimi zaman umum ifade eden bir âyetin anlamında çeşni ihtilafı türünden farklı görüşler beyan etmelerine dayanarak çıkarılmıştır. Onların tefsirlerinde bu ifadeler bazen herhangi bir misal tarzında bazen de umum ifadeyi örneklendirme şeklinde vuku bulmuştur.

“Şahitlik edenlere ve şahit olunanlara andolsun ki (Burûc 85/3).” âyetinin tefsirinde Abdullah İbn Abbas’tan (v. 68) rivâyet edilen şu açıklamalar umum anlam çerçevesinde müfessirlerin ifadelerindeki çeşni ihtilafına dair örneklerdendir:

1. Atıyye [b. Said b. Cünâde] el-Avfî (v. 111) tarikiyle nakledilen tefsirine göre şâhid, Cuma günü; meşhûd ise Arefe günüdür.

2. Yusuf el-Mekkî tarikiyle nakledilen tefsirine göre şâhid, Muhammed (sav); meşhûd ise kıyamettir. İbn Abbas bu nakle göre delil olarak “[Şüphesiz, ahiret azabından korkanlar için bunda bir ibret vardır. Bu, insanların (hesap ve ceza için) toplanacakları bir gündür.] Bu, herkesin toplanıp bir araya geleceği bir gündür (yevmün meşhûd) (Hûd 11/103).” âyetini okumuştur.

3. Ali b. Ebi Talha (143/760) tarikiyle nakledilen tefsirine göre şâhid, Allah; meşhûd ise kıyamet günüdür.

4. Mücahid (103/721) tarikiyle nakledilen tefsirine göre şâhid, Arefe; meşhûd ise kıyamet günüdür.

Görüldüğü gibi İbn Abbas’tan konuyla ilgili farklı nakiller bulunmaktadır; çünkü o, şâhid ve meşhûd şeklindeki umum ifadeyi örneklendirme yoluna gitmiştir. Şâhid ile ilgili görüşlerini düşündüğünde, kendisine şâhid vasfı verilebilecek ifadeler olduğunu görürsün; tıpkı meşhûd ile ilgili sözlerinde olduğu gibi...

Eğer onun bu ifadelerini tahsise hamledecek olursan, selevin tefsir tarzından habersiz olanların bu tür farklı ifadeleri bir çelişki olarak vehmettikleri gibi sen de bu görüşlerin birbiriyle çeliştiğini düşünürsün; oysa hakikat hiç de böyle değildir.

Kaldı ki onlar içinden bu hususa işaret edenler de yok değildir. Taberî der ki: “Yakub bana tahdis ile bildirdi ki: Ona da Hüseyim tahdis ederek bildirmiş ki: Ona da Ebu Bişr ve Atâ’ b. Es-Sâib Sâid b. Cübeyr’den haber vermişlerdir ki; İbn Abbas ‘kevser’ hakkında şöyle demiştir: ‘O, Allah Teala’nın peygamberine vermiş olduğu hayr-ı kesîrdir.’

Ebu Bişr dedi ki: Saîd b. Cübeyr’e şöyle dedim: ‘Kimi insanlar onun cennette bir ırmak olduğunu söylüyorlar?’ Saîd dedi ki: ‘Allah Teala’nın cennette peygamberine vereceği, hayırdan bir ırmaktır’¹⁰

İkinci soruya da şu şekilde cevap verebiliriz:

Umum kaidelerini tercih etme ile örneklendirme görüşüne kail olmak arasında hiçbir çelişki yoktur; çünkü söz konusu kaide, bu örneklendirmelerin tahsis amaçlı olduğu düşünülmesin diye zikredilmektedir; yani, selevin örneklendirme çerçevesindeki ifadeleri umum ifadenin tahsis edildiğine dair bir hüccet değildir (kuşkusuz selevin bu tefsirlerinde tahsise işaret eden ifadelerin bulunduğu yerler müstesnadır).

Öte yandan, eğer umum bir lafza dair bir tahsis varid olur da bu tahsiste bir zayıf yön ortaya çıkarsa o zaman buradaki kural ‘tahsisin reddi’ olmuş olur.

¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV, 647.

Eğer bir hüküm hakkındaki görüşler örneklendirmeye hamledilirse o zaman buradaki kural 'umum ifadeye dikkat çekmek' olmuş olur.

4. Mesele: Lafızlar, âyetin siyakındaki (bağlam) takyîde değil de en genel ifadeye (el-umûmu'l-eamm) uygun anlaşılmalıdır

Kuşkusuz bu mesele, konu hakkındaki en önemli meselelerden olup istınbât mevzuu içerisinde değerlendirilmektedir; çünkü bu tartışma içerisinde lafız ya da cümlelerin içinde geçtikleri bağlamdan, söz konusu lafız ya da cümlelerin bu bağlamda kazandıkları anlamların dışındaki anlamlara geçişler bulunmaktadır.

Göründüğü kadarıyla bu meseleyi pratikte temsil eden uygulama kıyastır; çünkü bir lafız ya da cümleyi bağlamı dışına çıkarmak bu lafız ya da cümlelerin söz konusu bağlamda delalet etmediği suretleri ona giydirmek demektir.

Bu geniş suret çerçevesine;

1. Âyetin hükmü içerisinde olmayan hususların bu hükme dahil edilmesi,

2. Âyetin, inmiş olduğu konunun dışında bir olay için delil olarak kullanılması ve

3. Âyetin, nüzul döneminden sonraki bir olayla ilişkilendirilerek anlaşılması girmektedir.

"O kimselerdir ki namazlarını ikame eder, kendilerine verdiğimiz rızıklardan infakta bulunurlar (Bakara 2/3)." âyeti, [ilk maddede yer alan], âyetin hükmü içerisinde olmayan hususların bu hükme dahil edilmesine bir örnektir. Râgıb el-İsfehânî (Hicrî V. asır sonrası vefat etmiştir), âyetin tefsiriyle ilgili şunları söyler: "Rızıktan infakta bulunmak, genel anlamda, 'mal'dan olur. Özel anlamda ise Allah Teala'nın bizlere yaptığı, görünen görünmeyen her türlü yardımdan olabilir; ilim, kuvvet, makam ya da mal gibi... Görmez misin ki Hz. Peygamber; "Amele dökülmeyen bilgi, infak edilmeyen mala/hazineye benzer" buyurmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında cesaret, malı ve ilmi hayır yolunda sarf etmek de cömertlik sayılmıştır. Nitekim şair;

"[Cömertlerin cimrilik yaptığı yerde o, canıyla cömertlik yapar] zaten malı değil de canı harcamak, işte en büyük cömertlik bu olsa gerekir." der.

Bir diğer şair de;

"O, hem malı hem de makam-mansıbıyla cömertlik yapan bir ummandır. Zaten gerçek cömertlik makam-mansıpla yapılan cömertliktir." der. Hakim der ki, gerçek cömertlik ilmi harcamaktır.

Kuşkusuz dünya malı geçici bir metadır; harcamak onu eksiltir. İnsanlardan bir kısmının ona sahip olması, diğer insanların halini kötüleştirir; oysa ilim böyle değildir. Kalıcıdır, süreklidir; harcadıkça artar. İnsanlardan bir kısmının ona sahip olması, diğerlerinin halini kötüleştirmez.

Muhakkik ulemadan bir kısmı da böyle düşünmüş ve "Kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler" âyetini; 'Kendilerine tahsis ettiğimiz marifet nurları sebebiyle dolar taşarlar' şeklinde anlamıştır. Buna göre âyetteki infak ifadesi genel anlamda bir ifadedir."¹¹

Bu örnek gerçekten çok açık bir örnektir. Bağlamından da anlaşıldığı üzere - çünkü infak namaz ile bir arada zikredilmiştir; namazla birlikte zikredildiğinde

¹¹ Mukaddimetü Câmii't-Tefâsîr, nşr. Hasan Ferhât, s. 158-159.

çoğunlukla zekât anlamı kastedilir. Ayrıca Kur'ân'da infak deyimi genel olarak maldan yapılan infakı anlatmaktadır- âyet malî infakla alakalıdır.

Bundan olsa gerek selefin bu konudaki tefsirleri malî infakın türü hakkındaki farklı görüşleriyle birlikte nakledilmiştir. Buna göre acaba infak ile vacip olan infak mı; yani zekat ve ailenin nafakası mı yoksa bunun dışında kalan müstehap infak çeşitleri mi kastedilmiştir? Onların konuyla ilgili farklı görüşler ileri sürmeleri, âyetlerde malî infakın kastedildiği anlamından ayrılmaksızın gerçekleşmiştir. Buna göre Bakara âyetinde malî infakın kastedildiği kesin olup Râgıb'ın, bir Müslüman'ın infakta bulunması ilim, mal-mülk, makam-mevki ve güç-kuvvet adına hayır yolunda sarf ettiği her şeydir şeklinde işaret ettiği manalar âyette birinci derecede kastedilmemiştir. Âyete bu anlamları dâhil etmekle Râgıb, lafza, taşıdığı en genel manada umum anlamı yüklemiş ve söz konusu lafzı, bağlamı dışında bir anlama çıkarmıştır. Rızkı, Allah Teala'nın kuluna verdiği maddî-manevî her tür nimete teşmil etmiştir. Dolayısıyla her nimete göre bir infak çeşidi ortaya çıkmış olmaktadır. Allahu a'lem...

[İkinci maddede yer alan], âyetin, inmiş olduğu konunun dışında bir olay için delil olarak kullanılmasına dair örneklerden birisi "*Gerçekten, tartışmaya en düşkün varlık, insandır* (Kehf 18/54)." âyeti hakkında Buhârî'nin Ali b. Ebî Talib kanalıyla Hz. Peygamber'den naklettiği şu olaydır: "Bir gece Hz. Peygamber Ali ile kızı Fatma'nın evine çıkar gelir ve 'Namaz kılmayacak mısınız?' diye onları uyandırır. Ali der ki: 'Ya Resulallah, canlarımız Allah'ın elindedir; dilerse bizi uyandırır dilemezse uyandırmaz.' Ali bunları söyleyince Hz. Peygamber herhangi bir karşılık vermeksizin arkasını döner gider. Ali, giderken Hz. Peygamber'in dizlerine vurarak şöyle dediğini işitir: '*Gerçekten, tartışmaya en düşkün varlık, insandır.*'"

Doğrusu kâfirlerle ilgili bir bağlamda inmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber âyeti, mananın bu tavrı ifade etmesi sebebiyle, Hz. Ali'nin durumuyla ilgili olarak kullanmıştır.

[Üçüncü maddede yer alan], âyetin, nüzul döneminden sonraki bir olayla ilişkilendirilerek anlaşılmasına dair örnek ise Hz. Ali'den nakledilen şu olaydır: Abdullah İbnu'l-Kevvâ', Hz. Ali'ye, "*(Ey Muhammed!) De ki: "Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi* (Kehf 18/103-104)?" âyetinin kimleri anlattığını sormuş o da "Sizleri ey Harûrâlilar!" diye cevap vermiştir. Diğer bir rivâyette ise "Sen ve arkadaşların o kimselerdensiniz" demiştir.¹²

Selefin, bazı âyetleri kendi dönemlerinde yaşayan bidat sahibi fırkalarla ilintilendirmeleri oldukça meşhur ve de yaygın bir durumdur. Hz. Ali'den nakledilen ifadelerdeki ta'mîm (umumileştirme), bir takım amellerde bulunan ve bu amellerle kendilerinden razı olunan salih kullardan olduklarını düşünen, gerçekte ise sa'y ü gayretleri boşa gitmiş olan kimseler şeklindeki tezahür etmiştir. Hariciler de bu durumdaki insanlardan bir örnektir. Allahu a'lem...

Bir Değerlendirme: Kâfirler hakkında inmiş olan âyetlerin müminlere hitap eden yönleri de olabileceğine dair bir yazı daha önce bu blogda yayımlanmıştı.¹³

¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 27.

¹³ Tayyâr'ın kitabının ilgili bölümündeki 34 numaralı yazı.